शिक्षक तालिमको कक्षा शिक्षणमा प्रयोग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय, शैक्षिक योजना
तथा व्यवस्थापन विभाग अर्न्तगत स्नातकोत्तर
तहको आंशिक आवश्यकता पुरा
गर्नको लागि प्रस्तुत
शोध पत्र

शोधकर्ता
राजकुमार चौहान
परीक्षा क्रमाङ्क १०११९
क्याम्पस क्रमाङ्क ४२/२०६४
त्रि.वि.वि.रजिष्टेशन नं. ३१४०३-८९

प्रस्तुत
महेन्द्र रत्न वहुमुखी क्याम्पस
इलाम
२०६८

विषयसूची

पेज

परिच्छेद एकः परिचय १-११

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि १

१.२ समस्याको कथन ८

१.३ अध्ययनको औचित्य ९

१.४ अध्ययनको उद्देश्य १०

१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू ११

१.६ अध्ययनको परिसीमा ११

परिच्छेद दुईःपूर्व साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका १२-२१

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन १२

२.२ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका १७

२.३ शैक्षिक उपादेयता १९

परिच्छेद तीनःअनुसन्धान विधि २२-२५

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा २२

३.२ अध्ययनको जनसंख्या र नमुना छनौट २३

३.३ अध्ययनको साधन २३

३.४ तथ्याङ्कको स्रोत २४

३.५ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया २५

३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया २५

परिच्छेद चारः सूचनाहरूको विश्लेषण र व्याख्या २६-४७

४.१ आधारभूत तहको शिक्षक तालिमबाट प्राप्त ज्ञान र सीपको कक्षा शिक्षणमा प्रयोगको अवस्था २६

४.२ आधारभूत तहका शिक्षकले कक्षा शिक्षणमा गरेका क्रियाकलपहरू २८

४.३ तालिममा लिएको ज्ञान र सीप अनुरुप शिक्षकले कक्षा शिक्षण सिकाइमा गरे नगरेका क्रियाकलापहरूको तुलना ३२
४.३.१ कक्षाकोठा व्यवस्थापन ३४
४.३.२. शैक्षणिक प्रक्रिया ३५
४.३.३ विषयवस्तुको प्रस्तुति ३८
४.३.४ शिक्षकको तयारी ३९
४.३.५ शैक्षिक सामग्रीको छनौट र प्रयोग ४१
४.३.६ शिक्षण विधिको प्रयोग ४२
४.३.७ विद्यार्थी मूल्याङ्कन ४४
४.३.८ पाठको सारांश र निष्कर्ष ४५

परिच्छेद - पाँचः प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरू ४८-५३
५.१ प्राप्ति ४८
५.२ निष्कर्ष ५०
५.३ सुझावहरू ५१
५.३.१ नीति निर्माण तहका लागि सुझावहरू ५१
५.३.२ अभ्यास तहका लागि सुझावहरू ५२
५.३.३ अनुसन्धान तहका लागि सुझावहरू ५२
सन्दर्भग्रन्थ सूची
अनुसूचीहरू

तालिकासूचि

		पेज
तालिका १	तालिम अनुरुप शिक्षकले गरेका र नगरको क्रियाकलापहरू	३३
तालिक २	तालिमबाट प्राप्त शैक्षणिक प्रक्रिया अन्तर्गत प्राप्त ज्ञान र सीपको प्रयोगको अवस्था	३६
तालिक ३	विषयवस्तुको प्रस्तुतीसँग सम्बन्धित सीपको प्रयोग	३८
तालिक ४	पाठको योजनाका लागि शिक्षकको तयारीसँग सम्बन्धी सीपको प्रयोग	४०
तालिक ५	शैक्षणिक सामग्री छनोट र प्रयोग सम्बन्धी सीपको प्रयोगको अवस्था	४१
तालिक ६	शिक्षण विधिको प्रयोग गर्ने सीपको कक्षा शिक्षणमा प्रयोग	४३
तालिक ७	विद्यार्थी मूल्याङकनको अवस्था	४४
तालिक ८	पाठको सारांश र निष्कर्ष प्रयोगको अवस्था	४६

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

TRIBHUVAN UNIVERSITY

महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम

Mahendra Ratna Multiple Campus

Ilam

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

Educational Planning and Management Department

पत्र संख्या

चलानी नम्बर

Ref No.

सिफारिस-पत्र

शिक्षक तालिमको कक्षा शिक्षणमा प्रयोग शीर्षक राखी स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोस्रो वर्षका विद्यार्थी राजकुमार चौहानले मेरो निर्देशन, सल्लाह र सुझावको आधारमा तयार पार्नु भएको यस शोधपत्रलाई मूल्याङ्कनका लागि विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मितिः २०६८/०५/०७

गोविन्दप्रसाद निरौला

(शोधनिर्देशक)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
TRIBHUVAN UNIVERSITY
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम
Mahendra Ratna Multiple Campus
Ilam

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
Educational Planning and Management Department

पत्र संख्या

चलानी नम्बर

Ref No.

स्वीकृति-पत्र

तपशिलका हामी हस्ताक्षरकर्ताहरूले स्नातकोत्तर उपाधिको आवश्यकता परिपूर्तिका लागि राजकुमार चौहानले प्रस्तुत गरेको **शिक्षक तालिमको कक्षा शिक्षणमा प्रयोग** शीर्षकको शोधपत्रको मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरेका छौं ।

शोधमूल्याङ्कन समिति

१	सह-प्राध्यापक राजेन्द्र कुँवर	विभागीय प्रमुख	....
२	उप-प्राध्यापक गोविन्दप्रसाद निरौला	शोधनिर्देशक	....
३	उप-प्राध्यापक नारायणप्रसाद अधिकारी	बाह्यपरीक्षक	....

मितिः २०६८/०६/०७

अनुसूची -१

कक्षा अवलोकन फाराम

शिक्षकको नामः- .... विद्यालयको नामः-...............................

ठेगानाः-.. मितिः- ....

कक्षाः-.................... विषयः-..................................

क्र.सं.	अवलोकनका पक्षहरू		अतिउत्तम	उत्तम	मध्यम	सामान्य
१	क)	पूर्व तयारी				
	ख)	कक्षा व्यवस्थापन				
	ग)	पाठयोजना				
	घ)	पुनरावलोकन				
२	क)	प्रस्तुतिकरण				
	ख)	पाठको सुरुवात				
	ग)	उत्प्रेरण				
	घ)	शिक्षक विद्यार्थी अन्तरक्रिया				
३		शिक्षकको आत्मविश्वास				
४		बालमैत्री शिक्षण				
५		विशेष प्रकृतिका बालबालिकाको परिहचान र सिकाईमा सहयोग				
६		शिक्षण विधिको प्रयोग				
७		शैक्षिक सामाग्रीको प्रयोग				
८		मूल्याङ्कन विधि				

.

अनुसूची -२

अन्तर्वार्ताका प्रश्नावलीहरू

शिक्षकको नामः- .... योग्यताः- ....

विद्यालयको नामः- .... तालिमको किसिमः- ....

कक्षाः- .... विषयः-........................

१. तपाईले कतिपटक तालिम लिनु भएको ?

क) एक ख) २ पटक ग) ३ पटक घ) ४ पटक भन्दा माथि

२. कति अवधिको तालिम लिनु भएको छ ?

क) १० महिने ख) २.५ महिने ग) एक हप्ता घ) अन्य

३. तालिमबाट सिकेका सीपहरू कक्षा कोठामा प्रयोग गर्नु हुन्छ ?

४. गर्नुहुन्छ भन्ने कसरी गर्नु हुन्छ ?

५. यदि गर्नु हुन्न भने किन ?

क) समयको अपूर्ण भएर ख) कक्षा कोठा उचित नभएर

ग) तालिम पर्याप्त नभएर घ) महत्व नदिएर

६. तालिमले सिकाईमा के कस्तो सहयोग पुऱ्याउँछ ?

७. तालिमबाट प्राप्त सीपले शिक्षण सिकाई कृयाकलापलाई कसरी सहयोग गर्दछ ?

८. तपाईको विचारमा तालिमबाट प्राप्त सीपहरू प्रयोग योग्य छन् ?

९. छन् भने कसरी मूर्त रुपमा प्रयोग गर्नुहुन्छ ?

१०. छैनने भने के कस्ता अप्ठयाराहरू छन् ?

११. तपाईले कुन विषय सम्बन्धी तालिम लिनु भएको छ ?

१२. तपाई कुन विषयको अध्यापन गर्नुहुन्छ ?

१३. तालिम सिकाईमा अनिवार्य सर्त हो भने तपाईको विचारमा यसको व्यवहारिक प्रयोग कसरी हुन सक्ला ?

१४. तालिमको कक्षाकोठामा प्रयोगलाई के-के ले बाधा पुऱ्याएको छ ?

१५. यदि तपाईको आधारभूत तहमा लिइने तालिम सम्बन्धी सुझाव भए बताईदिनुहोस् न ?

अनुसूची -३

छलफलको नमूना

१. विषय प्रवेश

२. तालिम सम्बन्धी जानकारी

३. तालिमका प्रकार

४. तालिमको सैद्धान्तिक अवधारणा

५. तालिमको व्यवहारिक अवस्था

६. तालिममा सिकेका कुराहरूको अनुसरण

७. सल्लाह र सुझाव

सन्दर्भग्रन्थ सूची

अधिकारी, विष्णुप्रसाद (२०५८), *माध्यमिक शिक्षक दिग्दर्शन,* काठमाडौंः आशिश पुस्तक भण्डार ।

अधिकारी, विष्णुप्रसाद र पौडेल, आनन्द (२०६३), *शिक्षाशास्त्र र नेपालमा शिक्षा (प्रथम संस्करण*). काठमाडौंः आशिश पुस्तक भण्डार ।

खनाल, पेशल (२०६२), *शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति.* काठमाडौंः स्टुडेन्टस् बुक्स एण्ड डिस्टीव्यूटर्स ।

गौतम, पूर्णप्रसाद (२०६७), *प्राथमिक शिक्षक तालिमबाट प्राप्त ज्ञान र सीपको शिक्षणमा प्रयोग (अप्रकाशित)* शोधपत्र, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन. काठमाडौंः त्रि.वि. शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग ।

घिमिरे, जनार्दन (२०६२), *इ.टि.सी. न्यूज लेटर,* सुनसरीः नेपाल सरकार शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र ।

दूर शिक्षा/खुल्ला सिकाई महाशाखा (२०६१), *प्राथमिक शिक्षा र विकास.* काठमाडौंः नेपाल सरकार शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय ।

शर्मा, गोपीनाथ (२०६१), *नेपालमा शैक्षिक आयोगहरूका प्रतिवेदनहरू.*

शर्मा एण्ड शर्मा, (२०५३), *शिक्षा मनोविज्ञान,* एम. के. पब्लिसर्स एण्ड डिष्ट्रिब्यूटर्स, भोटाहिटि काठमाण्डौ ।

शिक्षा ऐन (२०२८) *एवम् शिक्षा नियमावली, छैठौं संशोधन* (२०५९),काठमाडौंः आशिष पुस्तक भण्डार ।

शै.ज.वि.के. (२०६३), *प्राथमिक शिक्षक तालिम प्रशिक्षार्थी स्रोत सामाग्री,* काठमाडौंः नेपाल सरकार शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय ।

शै.ज.वि.के. (२०६७), *तालिमको प्रभावकारीताको लागि क्षेत्रीय कार्यालयहरूको प्रतिवेदन,*. सानोठिमी भक्तपुरः शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र ।

सिंह नागेश्वर (२०६४). *विद्यालय निरिक्षक प्रश्नोत्तर रुपमा शिक्षाशास्त्र र नेपालमा शिक्षा,* काठमाडौंः पैरवी प्रकाशन ।

CERID (2002): *Effectiveness Study of Teacher Tranining,* Kathmandu: Centre for Educational Research Information Development.

CERID (2003): *Effectiveness Study of Teacher Training*, Kathmandu: Centre for Educational Research Information Development.

MOE (2067). *Training Policy Kesharmahal*, Kathmandu: Ministry of Education.

NCED (2065): *Effectiveness Study of the Primary Teacher Training in Nepal*, Sanothimi, Bhaktapur.

दुई शब्द

इलाम जिल्लाका श्री डम्बर देवी उ.मा.वि. चमैता, श्री अमर उ.मा.वि बरबोटे र श्री साङ्गरुम्बा उ.मा.वि साङ्गरुम्बामा आधारभूत तहमा कार्यरत शिक्षक शिक्षिकाहरूलाई नमूनाको रुपमा लिई विभिन्न समयमा विभिन्न किसिमका लामो तथा छोटो अवधिमा तालिम लिएर विद्यालयमा गएर तालिममा सिकेका ज्ञान र सीपको कक्षकोठामा शिक्षण गर्दा कति हद सम्म प्रयोग गरेको छ भनी अध्ययन गरी यो सोधकार्य तयार पारिएको हो । यस अध्ययनमा आधारभूत तहको तालिमबाट प्राप्त ज्ञान र सीपको कक्षा शिक्षणमा प्रयोगको अवस्था, आधारभूत तहका शिक्षकले कक्षाकोठामा प्रयोग गरेका क्रियाकलाप तथा तालिममा प्रदान गरिएका ज्ञान र सीप अनुरुप शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप भए नभएको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ ।

यस शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा अध्ययनको शुरुदेखि अन्तसम्म निर्देशन गर्ने, साथै वेलावेलामा सल्लाह, सुझाव र प्रेरणा प्रदान गर्ने मेरा आदरणिय गुरु शोधनिर्देशक उप-प्राध्यापक गोविन्दप्रसाद निरौलाप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । उहांको अमुल्य सहयोग अविस्मरणीय हुनेछ ।

यो शोधकार्य तयार गर्दा तथ्यांकहरू संकलन गर्न सहयोग गर्ने विद्यालयका प्र.अ.हरू, सम्बन्धित शिक्षक शिक्षिकाहरू तथा छलफलमा सहभागी विद्यार्थीहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । साथै केन्द्रिय पुस्तकालय कीर्तिपुर, CERID, र समयमा कम्प्युटर टाइप गरिदिने शारदा सुब्बा समेतलाई धन्यवाद व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा, मेरो जीवनलाई शिक्षित, सार्थक बनाउन तन, मन र धन दिएर साहस र जांगर वटुलिदिने मेरा सम्पूर्ण परिवारप्रति सधैं ऋणि रहने छु ।

राजकुमार चौहान

शोधसार

यो अध्ययन **शिक्षक तालिमको कक्षा शिक्षणमा प्रयोग** भन्ने विषय माथि केन्द्रित रहेर सम्पन्न गरिएको छ । यस अध्ययनमा आधारभूत तहमा तालिमवाट प्राप्त ज्ञान र सीपको कक्षा शिक्षणमा प्रयोगको अवस्था पहिचान गर्नु, आधारभूत तहको शिक्षकले कक्षाकामा प्रयोग गरेका क्रियाकलापहरू पहिचान गर्नु, तथा तालिममा प्रदान गरिएको ज्ञान र सीप अनुरुप शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप भए नभएको तुलना गर्नु यो शोध कार्यको मुख्य उद्देश्य रहेको छ ।

यस अध्ययनको सैद्धान्तिक ढाँचाका सम्बन्धमा परिमाणात्मक र गुणात्मक ढाँचामा आधारित रहेर व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । यस अध्ययनमा प्रत्येक विद्यालयवाट पाँच पाँच जना गरी आधारभूत तहमा अध्यायपन गर्ने पन्ध्र जना शिक्षकहरूलाई छनौट गरी लिइएको छ । साधन स्रोतको अभाव तथा अनुगमनवाट टाढा रहेकोले र शोधकर्ताको सुविधाको लागि डम्वर देवी उ.मा.वि. चमैता, साङ्गरुम्बा उ.मा.वि.साङ्गरुम्बा र अमर उ.मा.वि. वरबोटे रहेका छन् । यस अन्तर्गत तथ्याङ्क संकलन गर्नका लागि अध्ययनको साधनमा सम्वन्धित शिक्षकहरूलाई अन्तरवार्ता सूची तयार गरी सूचनाहरू लिने, कक्षा अवलोकन फारम भरी कक्षामा प्रयोग गरेका सीपहरूका विषयमा जानकारी लिने र कक्षा ५ र ८ का पाँच /पाँच जना विद्यार्थी तथा सम्वन्धित शिक्षकहरूलाई एकैठाउँ राखी समूह छलफल गरिएको थियो । उक्त साधानहरू अनुसूचीमा समावेश गरिएको छ ।

यस अध्ययनमा तथ्याङ्कका स्रोतहरूमा प्रथामिक स्रोत र माध्यमिक स्रोत प्रयोग गरिएको छ । प्राथामिक स्रोतमा अन्तवार्ता सूची तथा कक्षा अवलोकन फरमा भरिएको छ भने माध्यमिक स्रोतमा लक्षित समुह विद्यार्थी र शिक्षकहरूसँग छलफल गरिएको छ ।

त्यस्तै तालिममा प्रदान गरिएको शैक्षिक सामग्रीको निर्माण, संकलन र प्रयोग जस्ता सीपको धेरै कम शिक्षकले मात्र प्रयोग गरिरहेको पाइयो । शैक्षिक सामग्रीको निर्माण, संकलन र प्रयोगमा प्रभावकारीता नआउँनुमा शिक्षकहरूले अल्छी गर्ने,

झन्झट मान्ने, सम्बन्धित निकायबाट निरन्तर अनुगमन नहुने, बन्द र पुरस्कारको व्यवस्था नहुनु जस्ता कुरा नै रहेको पाइयो ।

तालिम लिएका शिक्षकहरूमा ज्ञान र सीपको प्रयोग राम्रो भएको, शिक्षण कौशलहरू भएको, कक्षा व्यवस्थापन, बालमैत्री शिक्षण, समाहित शिक्षण, समान्त र समतापूर्ण शिक्षण, मानव मूल्य आदि कुराको बढी ज्ञान भएको र कक्षा शिक्षणमा प्रयोग समेत भई बढी प्रभावकारी भएको पाइयो ।

समग्रमा भन्नुपर्दा तालिमबाट प्राप्त ज्ञान र सीप अपेक्षाकृत कम मात्रमा प्रयोग भएको पाइयो । यसरी हेर्दा तालिम अनुरुप व्यवहारको कार्यान्वयन पक्ष सन्तोषजनक स्थितिमा नरहेको पाइन्छ । तालिम अनुरुप प्रदान गरिएको ज्ञान सीप र अनुभव आझै पनि पूर्ण रुपमा व्यवहारमा लागु हुन नसकेको निष्कर्ष देखिन्छ ।

यो अध्ययनमा नीतिगत तहका लागि, अभ्यास तहका लागि र अनुसन्धान तहका लागि मुख्य सूझावहरू दिइएको छ । जसमा विद्यालयमा पर्याप्त आर्थिक तथा भौतिक स्रोतहरूको व्यवस्था भएमा, शिक्षकलाई नियमित रुपमा अनुगमन, निरिक्षण गरी दण्ड र पुरस्कारको व्यवस्था गरिएमा, समय समयमा शिक्षकहरूलाई छोटो अवधिको पुनर्ताजगी तालिम दिइएमा, स्थानीय शैक्षिक सामाग्रीको निमार्ण र प्रयोगमा जोड दिइएमा, शिक्षक तालिममा सिकेका सीपहरूमा कक्षाकोठामा प्रयोग सम्वन्धी प्रधानाध्यापकलाई पूर्ण अधिकार दिइएमा, शिक्षकहरूलाई गैह्र राजनीतितर्फ उत्प्रेरित गर्नसकेमा र वि. व्य. स, शि. अ. संघ र अभिभावकको नियमित वैठक बसाई अन्तर्क्रियाहरू गर्न सकेमा शिक्षक तालिमको कक्षाकोठामा प्रयोगमा प्रभावकारीता वढन गई सुधार ल्याउन सकिने यस अध्ययनले देखाएको छ ।